
**TANULMÁNYOK
CSONGRÁD MEGYE
TÖRTÉNETÉBŐL
XLII.**

TANULMÁNYOK
CSONGRÁD MEGYE TÖRTÉNETÉBŐL

XLII.

TANULMÁNYOK
CSONGRÁD MEGYE
TÖRTÉNETÉBŐL
XLII.

SZEGED, 2016

TANULMÁNYOK
CSONGRÁD MEGYE TÖRTÉNETÉBŐL
XLII.

Főszerkesztő
BIERNACKI KAROL

Szerkesztőbizottság
GEORGIÁDES ILDIKÓ, SZENTI CSILLA,
TÁNCZOS ROLAND, URBANCSOK ZSOLT

Felelős szerkesztő
BAGI ZOLTÁN PÉTER

Műszaki szerkesztő
SZABADVÁRI TÜNDE

ISSN 2498-6089 (Online)

ISBN 978-963-88444-7-7

© *Bagi Zoltán Péter, 2016*

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

TARTALOM

BEVEZETŐ	6
KRUPPA TAMÁS: A kereszt, a sas és a félhold. Lengyelország és Erdély a tizenöt éves háborúban (1595–1597).....	7
BAGI ZOLTÁN PÉTER: A Jan Zamoyskira vonatkozó hírek a Fuggerzeitungokban az 1598 és 1601 közötti időszakból.....	14
VÁGÓ PÉTER: A magyar nemzet- és szomszédságpolitika célkitűzéseinek összehangolása: lehetőségek és problémák	29
CSOBAI LÁSZLÓNÉ: A magyarországi román nemzeti kisebbség történetének áttekintése a statisztika tükrében.....	37
MARTYIN EMÍLIA: Honos és betelepült románok Kelet- Magyarországon	50
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Baba Novák. Egy rác hadfi Vitéz Mihály havasalföldi vajda seregében	59
VARSÁNYI ATTILA: Szeremlei Sámuel, hódmezővásárhely történetírója	70
BENYIK GYÖRGY: Ökumenikus együttműködés szintjei Szegeden.....	80
SZALONTAI CSABA: Az 1848–1849-es szabadságharc szegedi sáncai	91
Függelék: A szegedi sánccról szóló írott források.....	147
Mellékletek	164

**A kereszt, a sas és a félhold. Lengyelország és Erdély a tizenöt éves háborúban
(1595–1597)**

1595 tavaszán császári követség érkezett Lengyelországba (Krakkó, Varsó), hogy az országot bevonja abba a törökellenes ligába, amely 1593 óta harcolt az oszmán birodalom ellen. A követek jól ismert érveket hangoztattak a rendek előtt; Erdély Magyarországgal együtt Németország illetve Lengyelország, sőt az egész kereszténység védőbástyája. Mi lesz, ha ledőlnek? A török nemcsak a birodalmat és Itáliát érheti el könnyedén ezek után, hanem *még* közelebb férkőzvéen a határhoz, Lengyelországot is. Hát nem látják a lengyelek, hogy a megosztottság, a távolmaradás a szövetségtől a közös ellenség malmára hajtja a vizet? Így egyenként végezhet ellenségeivel, akivel szemben nem fogja betartani az egyezséget, hiába hiszik azt, hogy egy béke megvédi őket. Most itt a lehetőség az összefogásra, amelytől a török tart, mert jól tudja, hogy a keresztények egyesült erejével nem bír.¹

Ahhoz, hogy a lengyelek csatlakozzanak, egy sor nehézséget kellett legyőzni, ezek közt is talán a két legfontosabb Habsburg Miksa főhercegnek a lengyel trónról való lemondása és a moldvai vajdaság kérdésének a rendezése volt. Miksa 1587-ben lengyel királynak jelöltette magát, ami nem volt baj, hisz majd tucatnyian gondolták ugyanezt, az igazi baj az volt, hogy Vasa Zsigmond svéd herceg megválasztása után is ragaszkodott ehhez az ideához. És bár a fegyveres összetűzés során maga a főherceg is fogságba esett, kiszabadulása, és a bedzin-bytomi szerződés megkötése után sem volt hajlandó ratifikálni a megegyezést, amely természetesen tartalmazta a lemondását a trónról.²

A vajdaság kérdése és problémája sokkal régebbre húzódott vissza; Lengyelország már a középkor óta hűbértokának tekintette a vajdaságot, éppen úgy, ahogy a magyar királyok, így az akkori magyar király, II. Rudolf császár is. Az erdélyi fejedelmek szintén igényt emeltek a vajdaságra, aminek Báthory Zsigmond kb. a császári követek Lengyelországba érkezésével egy időben, az év áprilisában erőszakkal is érvényt szerzett, amikor elűzte Zsarnok Áront és helyébe Stefan Răzvant ültette. Alig fél évvel később, éppen

---

¹ *Kruppa Tamás*: A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597), (Collectanea Vaticana Hungariae II/5). Budapest–Róma 2014. 364.

² Uo. 175–176., 189–190.

akkor, amikor az erdélyi csapatok Szinán nagyvezír ellen harcoltak, a török–tatár csapatok, illetve a Jan Zamoyski nagykancellár által vezetett lengyel sereg, bár először egymással is harcolva, de végső soron közös erőfeszítéssel legyőzték és megölték Razvant, majd békét kötöttek a csata helyén, Csucsoránál, és közös jelöltként a hatalomra ültették Jeremia Movilát.³ A csucsorai béke tulajdonképpen lengyel–tatár kompromisszumnak tekinthető, mert megtörtént benne az érdekszférák elhatárolása, és a Moldvát illető tatár igények elfogadása, beleértve az adófizetést.⁴

A tatárokkal egyetértésben végrehajtott moldvai akció komoly megütközést keltett — más és más okokból — a császári, a pápai, illetve a gyulafehérvári udvarokban, és sehogyan sem lehetett barátságos lépésnek minősíteni. Zamoyski a történeteket azzal magyarázta, hogy isteni sugallatra cselekedett. Egyik levelében részletesen kifejtette, mit is ért az isteni inspiráción; ha nem vonultak volna be, akkor ezt megteszik a törökök és a tatárok, amellyel egy újabb front nyílt volna mind Erdély, mind Magyarország ellen, de a lengyel királyság határai is veszélybe kerültek volna. Arra a felvetésre, hogy az isteni gondviselés esetleg választhatta volna eszközéül a lengyelek mellett a császárt és Erdély fejedelmét, azt válaszolta, hogy ebben az esetben nyílt háború tört volna ki Lengyelország ellen. III. Zsigmond lengyel király és Zamoyski egy-egy dorgáló brevét kaptak VIII. Kelemen pápától, amelyekben szemükre hányta az összejátszást a törökökkel és a tatárokkal.⁵

A Szentszék, amely a történetek ellenére rendkívül fontosnak tartotta a lengyel királyság csatlakozását az oszmánellenes koalícióhoz, tisztázni akarta az ügyet Lengyelország és Erdély között. A lengyelországi nuncius iratai között ránk maradt egy feljegyzés, amely a kancellárt ért vádakat, és a rájuk adott válaszokat tartalmazza. Az első vád szerint a király csak jót akart azzal Báthory Zsigmondnak, hogy az ország előkelőinek beleegyezésével beavatkozott Moldvában. A kancellár volt az, aki miután értesítette a királyt a tatár támadásról, a választ be sem várva bevonult és elfoglalta a vajdaságot. A tatárokkal is, miután legyőzte őket, a király tudta *nélkül* kötötte meg a békét, azzal védekezve, hogy képtelenség egyszerre két ilyen hatalmas ellenséggel harcolni.

---

³ *Dariusz Milewski*: A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). *Codrul Cosminului* 18 (2012), 261–286.; 19 (2013), 57–76.; *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22) Budapest 1994. 86–88.; *Dariusz Kołodziejczyk*: The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. *International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*. Leiden–Boston 2011. 111–112.

⁴ *Kruppa T.*: A kereszt, a sas és a sárkányfog i. m. 379–380.

⁵ Uo. 378., 381.

Zamoyski az őt ért vádakra azt válaszolta, hogy ő éppen hogy Răzvan kérésére vonult be. Ezt az állítást azonban később saját maga cáfolta, amikor azt állította, hogy a tartomány *lakói* kérték a beavatkozásra a háborús pusztítások miatt, és mert nem bíztak a zsarnokként uralkodó Răzvanban, akinek a vajdaság megvédésére mindössze 1600 magyar katona állt a rendelkezésére. Ráadásul arról értesült, hogy a törökök egy pasát akartak Moldva élére helyezni. A tavalyi támadásukkor is mindenki rám panaszkodott — folytatta a kancellár — közben mind a császár, mind a fejedelem arra kért, hogy ne engedjem át a tatárokat Magyarország felé. Akkor is, és most is sürgősen kellett lépnie, ezért nem volt ideje bevárni a király és a szenátus beleegyezését. Máskülönben a vajdaságot elfoglalta volna a tatár.⁶

De bármit mondtak is a felek, ami történt, a fennálló erőviszonyokat tükrözte, csak hogy a háborúban részt vevő hatalmak szempontjából a lengyelek viselkedése nemcsak opportunizmusnak, hanem a keresztény ügy elárulásának tűnt. Ezért a nézeteltérések rendezése érdekében Rómában úgy döntöttek, hogy a nuncius mellé egy pápai legátust is küldenek. A Szentszék választása Benedetto Mandinára, Caserta püspökére esett. Több tucat pontból álló utasítása a legégetőbb problémának, természetesen a liga megkötése mellett, a moldvai probléma megoldását nevezte meg.⁷

A vajdasággal kapcsolatos vitákat két, egymástól viszonylag jól elkülöníthető részre lehet osztani, ugyanakkor az egyik szervesen következett a másikból. Mint fentebb utaltam rá, mindhárom hatalom (ebbe nem számoltam bele a török szultánt és a tatár kánt), jogot formált Moldvára, sőt Havasalföldre is. Az instrukció hangvételén érződik, hogy a vitát Rómában értelmetlennek tartották, mert Moldva már régóta oszmán vazallus ország volt, adót fizetett, a Portát pedig a legcsekélyebb mértékben sem érdekelte, hogy kié volt évszázadokkal azelőtt. A lengyelek magukénak követelték az országot, mondván, hogy az oszmán uralom előtt az ő vazallusuk volt a vajda, amelyet szerintük az is bizonyít, hogy a királyi zászlónak része a két vajdaság címere. Csak hogy a császári tanácsosok ugyanezt állították, nekik is vannak zászlóik — folytatja az instrukció — amelyeken ugyancsak szerepel a moldvai címer. Ilyet ugyan Báthory Zsigmond nem tudott felmutatni, ő viszont fegyverrel szerezte meg a tartományt, vagyis a fegyver jogán követeli a magáénak. A helyzet tehát nem volt egyszerű.

A Szentszék végül a lengyel érvelést fogadta el, vagyis a lehető legpragmatikusabb álláspontot tette a magáévá, amikor annak a jogát ismerte el, aki egyrészt abban a pillanatban

---

⁶ Uo. 379.

⁷ Mandina küldetéséhez és instrukciójához ld. Uo. 380–395. Az instrukció eredeti szövegét ld. Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen 1592–1605. I. vol. (Instructiones Pontificum Romanorum), ed. Klaus Jaitner. Tübingen 1984. 397–423.

birtokolta a vajdaságot, másrészt katonailag erősebb volt. Báthory Zsigmondot azzal próbálták megnyugtatni, hogy egyenesen isteni, ha nem is inspiráció, hanem szerencse Zamoyski moldvai bevonulása, ellenkező esetben a tatárok pereputtyukkal együtt betelepdedtek volna, vagy ha nem, csapataik egyesültek volna az Erdély ellen felvonuló Szinán nagyvezír seregével, és megfosztották volna trónjától. Az ingadozó és immár a trónról való lemondás gondolatával játszadozó fejedelem meggyőzésében fontos szerepet szántak Alfonso Visconti erdélyi és Germanico Malaspina lengyelországi nunciussnak. A lényeg az volt, hogy a fejedelem mondjon le Moldváról cserébe Havasalföldrét, amelyről viszont a lengyeleknek kellett lemondaniuk. A császár érdekeiről tapintatosan hallgatott az instrukció.

Ami Erdélyt illeti, az 1595. évi győztes havasalföldi hadjárat után számítani lehetett arra, hogy a következő évben a szultán személyesen fogja hadait Magyarország, illetve a fejedelemség ellen vezetni. Ezt szem előtt tartva 1596 áprilisában a lengyelek a következő javaslatot tették; megvédik a két román vajdaságot, sőt Erdélyt is, és írásba adják ez utóbbi fejedelmének, a pápának, és a császárnak, hogy ez a segítség semmiféle új jogigényre nem hatalmazza fel őket a két vajdasággal kapcsolatban. Cserébe volt két feltételük; az egyik, hogy a védelemért pénzt kapnak, amelyet 180 ezer forintra taksáltak, illetve azt követelték, hogy Mihály havasalföldi vajdát mozdítsák el a trónjáról. Ez utóbbi esetben arra hivatkoztak, hogy a vajda megvédése, aki már évek óta harcolt a török ellen, lehetetlen a csucsorai béke nyílt felrúgása nélkül. Ezért vállalták, hogy ünnepélyes követséget menesztenek a Portára, amelynek a gyanúját, hogy titokban a keresztény hatalmakkal készülnek szövetkezni, azzal altatnák el, hogy a szultánt kérdőre vonják, hogy miért rúgta fel elődeinek a szokását, és miért indított támadást előzetes tájékoztatás nélkül, holott az olyan országokat érintett, amelyek közvetlenül határosak Lengyelországgal? Ezek után azt fogják mondani, hogy nem tudnak beleegyezni abba, hogy a háború következtében közvetlen határ húzódjon országuk és a szultán tartományai között. Ezért azt fogják követelni, hogy minden maradjon a régiben, azaz az oszmán birodalom, illetve a lengyel királyság közt továbbra is keresztény országok alkossák a határzónát. Tehát a lengyelek végső soron az ígérték, hogy a vajdaságok és Erdély védelmét diplomáciai és nem fegyveres úton képesek lesznek garantálni.⁸

A javaslat figyelemre méltó, de nagyon átlátszó volt; a lengyelek által követelt fentebb említett két nagyon is konkrét dolog elfogadása azt jelentette volna, hogy az ország egyelőre nem lép be a háborúba, ellenben császári pénzből védi meg saját határait, miközben 1595 novemberétől kezdve a lengyelek, a tatárok és a török közt béke volt érvényben. Felmerül a

---

⁸ *Kruppa T.:* A kereszt, a sas és a sárkányfog i. m. 394–395.

kérdés, hogy ez esetben ki ellen kellett volna megvédeni a határt? Vitéz Mihály, akit el kellett volna mozdítani a trónjáról, a reménybeli szövetséges, a császár embere volt, nem pedig az állítólagos közös ellenségé, a Portái. Mindezt cserébe ígérték egy értelmetlen követséget Sztambulba és egy bizonytalan szövetséget, vagyis semmi konkrétumot. Viszont a javaslattal sajátos *pax Polonica* jött volna létre, amely portai jóváhagyással és támogatással, a császár és az erdélyi fejedelemség rovására *Lengyelország* súlyát növelte volna meg a térségben.

Azzal mindenki tisztában volt, hogy a fejedelemség önerejéből magát sem képes megvédeni, nemhogy Havasalföldet, mivel a császártól nem számíthatott katonai segítségre. Ráadásul Báthory Zsigmond a háborúba való belépés érdekében két évvel korábban kivégeztette ellenzékét, köztük unokaöccsét, Boldizsárt, akinek két testvére, András és István Lengyelországba, Zamoyski védőszárnyai alá menekült, és onnan folyamatosan intrikáltak unokaöccsük, a fejedelem ellen. Sőt lépéseket tettek *trónfosztása* érdekében is. Nem szükséges részletezni, hogy milyen súlyos következményei lettek volna, ha a kancellár szabadjára engedi a bosszúra szomjas Báthory fivéreket.

A tárgyalások közepette Rómából egy újabb, ezúttal rendkívüli pápai követ érkezett. Enrico Caetani bíboros legátus legfőbb feladata a császár, a lengyel király és az erdélyi fejedelem közti szövetség tető alá hozása, a moldvai „átjáróház” megszüntetése, ennek folyamánaképpen a törökkel, illetve a tatárokkal kötött csucsorai béke ratifikálásának megakadályozása volt.⁹

A bíboros legátus megbízatásának a Báthory testvérek által megtestesített probléma megoldása a részét képezte. A testvére halála miatt bosszúra szomjazó Báthory András bíboros kapcsolata a krakkói püspökség itt most nem részletezendő ügye miatt már évekkorábban megromlott Rómával. A pápa *azóta* próbálta az Örök Városba csalogatni az elégedetlen Andrást. Zamoyski pártfogoltjaként szóba került jelöltként a lengyel trónra, ugyanakkor az erdélyi trón után is kinyújtotta a kezét. Testvérével, ifjabbik Istvánnal együtt pedig felvették a kapcsolatokat az elégedetlen erdélyiekkel, és egyik emberüket, Veres Dávidot Moldván keresztül a Székelyföldre is elküldték, hogy lázítsa fel a szabadságuk visszavonása miatt dühös székelyeket. András ügye ráadásul felekezeti és nemzetközi dimenziót kapott, amennyiben Báthory bíboros szintén Zamoyskin keresztül, kapcsolatba lépett német birodalmi protestáns vezetőkkel, rajtuk keresztül pedig I. Erzsébettel, Anglia királynéjával. A bíboros ügyét tehát mindenképpen rendezni kellett.

---

⁹ A bíboros megbízatásáról ld. *Kruppa T.*: A kereszt, a sas és a sárkányfog i. m. 396–404.

A jelentős ellenszél dacára a pápai küldötteknek a Báthoryak kibékítését célzó erőfeszítéseit siker koronázta 1597 januárjában: a részleteket máig homály fedi, ezzel kapcsolatban annyit jegyeznek csupán meg, hogy a nuncius és a legátus által jóváhagyott, a kibékülés feltételeit rögzítő hivatalos szövegbe nem került bele az a kitétel, hogy ha a fejedelem a háborúban meghalna, vagy ha a császár nem engedné vissza országába, akkor a Báthory család valamelyik tagját az erdélyi trónra segítik. Ehhez azt kell tudnunk, hogy Báthory Zsigmond néhány héttel eme kibékülés után Prágába utazott, hogy lemondásának részleteiről tárgyaljon. Az okok közt el nem hált házassága, a rossz katonai helyzet, illetve a lengyelek ellenséges magatartása (lásd Moldva, Havasalföld) szerepelt. Mindez azt jelenti, hogy a fejedelem 1597 elejétől kezdve kettős játékot űzött, és miközben a császárral tárgyalt a hatalomátadásról, a Szentszék és Zamoyski hallgatólagos támogatásával egyik családtagjának készült átjátszani a trónt (erre végül 1599 márciusában sor is került). Mivel Báthory András mögött Zamoyski kancellár támogatása állt, hatalomra kerülése azt jelentette volna, hogy Moldva után Havasalföld és Erdély is Lengyelország érdekszférájába kerül.

Mindezzel egy időben Lengyelországnak a ligába való belépését célzó tárgyalások is végső fázisukba érkeztek; az 1597 februárjában Varsóban összeült szejm elsőként Caetanit hallgatta meg, akinek a ligába való belépésre ösztönző beszédére válaszul egymás után emelkedtek szólásra a királyság fő tisztviselői, a szenátusban helyet foglaló egyházi és világi rend tagjai. A király támogatta a háborút, a szenátorok döntő többsége azonban elutasította. Zamoyski kancellár beszélt a leghosszabban és a legkonkrétabban; mi vagyunk Magyarország védőbástyája — mondta — és ha a török jön, nehezen tudjuk védeni a határt. Nincs jobb dolog, mint egy keresztény szövetség a török ellen, csak hogy ebből semmit nem látni. A kancellár utalt arra, hogy a lengyel határok pedig dél, illetve kelet felé nyitottak, ezért a török és tatár csapatok akadálytalanul betörhetnek a királyságba. Ez olyan megváltoztathatatlan földrajzi adottság volt, amely nyilvánvalóan már 1533-ban, amikor I. (Öreg) Zsigmond lengyel király és Szülejmán szultán megkötötte az „örök” békét, nagy súllyal esett latba lengyel részről. Báthory Andrásról és a lengyel érdekszféra kiterjesztését célzó lépésekről viszont a kancellár tapintatosan hallgatott.¹⁰

A fentebbi vázlat lezárásként azt hangsúlyoznám, hogy bár a keresztény szolidaritás a korban oly sokszor hangoztatott jelszavát egyáltalán nem tekinthetjük üres szólamnak —

---

¹⁰ A szejm tárgyalásait a legátussal és a császári követséggel ld. *Scriptores Rerum Polonicarum XX: Diaria Comitium Poloniae anni 1597. Eugeniusz Barwinski.* Cracoviae 1904. 248–322. és *Kruppa T.: A kereszt, a sas és a sárkányfog i. m. 404–427.; Bagi Zoltán Péter: 1596. évi tervezet a Dnyeperen felállítandó flottáról Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010: 4. sz.) 770–778. 775–776.; Bagi Zoltán Péter: A tizenöt éves háború jelentősége: Variációk egy témára. Fons 20 (2013: 2. sz.) 263–303. 271.*

Lengyelországban sem — a politikai racionalitás ekkor és még hosszú évtizedekig erősebbnek bizonyult annál. Ez, a nemzetközi politikai konstelláció változásával együtt, akkor változik meg, amikor Sobieski János lengyel király hallgatva belső meggyőződésére, a keresztény szolidaritást államának érdekei elé helyezi.